

En övervakning värdig myndigheten: Stockholmspolisens homosexkommission under 1950-talet

Andrés Brink Pinto

Texten ingår i:
Andrés Brink Pinto,
Mikael Mery Karlsson
och Irina Schmitt (red.)

Kritiska blickar från marginalen.
Reflektioner i spåren av Jens Rydström

Sid. 35–54

<https://doi.org/10.37852/oblu.155.c208>

Copyright The editors and the authors, 2022.

All texts from this volume are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>

All images are all rights reserved, and you must request permission from the copyright owner to use this material.

ISBN 978-91-8039-293-8 (print)
ISBN 978-91-8039-294-5 (electronic)

Boken ges ut med stöd av:
Genusvetenskapliga institutionen, Lunds universitet
Stiftelsen Torsten Amundsons fond, Kungliga Vetenskapsakademien

Andrés Brink Pinto

En övervakning värdig myndigheten: Stockholmspolisens homosexkommission under 1950-talet.

För den som kom in på det svenska sexualitetshistoriska fältet under 2000-talets första decennium var Jens avhandling omöjlig att undvika. Den visade på styrkan i att anlägga uttalade teoretiska perspektiv med anspråk på att förstå något större än det enskilda källmaterialet, utan att för den sakens skull göra avkall på ett gediget empiriskt arbete. Historiografiskt befann sig *Sinners and Citizens*¹ mitt i en tydlig svängning från en berättande socialhistoriskt influerad homohistoria till en teoretiskt intresserad och tvärvetenskaplig queerhistoria.

I ett av de många fall Jens behandlade återfanns en beskrivning av ett dolt rum som Stockholmspolisen använde för att övervaka, och ingripa mot, samkönade sexuella möten på en offentlig toalett i Humlegården. Denna oerhört rumsliga beskrivning fastnade i mitt minne – det var enkelt att föreställa sig en konstapel instängd i ett litet utrymme intill pissoaren, ivrigt spanande för att kunna hoppa fram och fånga män i akten.

Hösten 2017 satt jag i Stockholmspolisens arkiv och gick igenom kriminalpolisens in och utgående handlingar från 1951 för att leta efter beskrivningar av de så kallade Berzeliikravallerna 1951.² Väl där stannade jag till vid en promemoria som beskrev hur kriminalpolisen skulle upprätta en kommission för att ”motverka homosexualitetens skadeverkningar”. Syftet med den här texten är att beskriva tillblivelsen av den så kallade homosexkommissionen, att visa hur polisens arbete genomfördes samt att resonera kring möjliga tolkningar av polisens övervakning av homosexuella män i det offentliga rummet.

Forskningsläge

År 1944 avskaffades den, vid det laget föråldrade, sodomilagstiftningen med uttryckliga argument om att en modern syn på sexualitet förutsatte homosexualitet som en medfödd egenhet. Samtidigt byggde den nya förståelsen av homosexualitet på en medikalisering och psykopatisering som bidrog till att förflytta fokus från handlingen till subjektet som utförde handlingen. Med förståelsen av sexualitet som något centralt för subjektets tillblivelse kom också farhågor om homosexualitetens uppkomst. Starka rädslor för en snedvridning av unga mäns sexualitet, grundade i freudianska teorier om hur sexualitet utvecklades under barn- och ungdomsåren, spelade en viktig roll för hur den nya strafflagen formulerades. I lagen skrevs det in en högre samtyckesålder. Efter 1944 var åldersgränsen 18 år för samkönat sex, vilket bör jämföras med 15-årsgränsen för heterosex. Även om lagen formellt var könsneutral framgår det mycket tydligt av förarbetena att den högre åldern för otukt med någon av samma kön var riktad mot homosexuella män.³

Avkriminaliseringen signalerade med andra ord inte en mer tillåtande hållning från rättsväsendets sida. Mellan 1900 och 1944 dömdes totalt 1147 personer inom ramen för den äldre lagstiftningen. Bland dessa ingick en del fall av tidelag och en handfull kvinnor men det absoluta flertalet domar behandlade samkönat sex mellan män. Efter avkriminaliseringen dömdes 1204 personer fram till 1965 för otukt med annan person av

samma kön under 18 år och dessa var i princip uteslutande män. Så även om lagstiftningen träffade en betydligt smalare kombination av handlingar och personer fortsatte en polisiär reglering av avvikande sexuella handlingar.⁴

En huvudfåra i tidigare forskning har lyft fram polisens reglering av homosexualitet genom övervakning under perioden mellan andra världskrigets slut och de nya sociala rörelsernas genombrott kring år 1968. I en bredare nordvästatlantisk kontext verkar övervakning under samma period ha skett i de flesta större städer, med ett särskilt fokus på specifika platser som gathörn, parker och urinoarer.⁵ Ett iögonfallande exempel kommer från Mansfield, Ohio, där sedlighetspolisen installerade en filmkamera bakom en envägsspegel i en offentlig toalett.⁶ Liknande dold övervakning förekom i mer eller mindre raffinerad form i större delen av västvärlden och utfördes vanligen av civilklädda poliser.⁷ Stundtals innehöll den också rena brottsprovokationer där unga snygga polismän skickades in i kända gaybarer.⁸

I Sverige saknades i princip gaybarer eller liknande under 1950-talet. RFSL hade en lokal för medlemmar i Stockholm, men den präglades av neddragna gardiner och sträng kontroll där endast betrodda medlemmar släpptes in. Historikern Göran Söderström har visat hur bättre bemedlade homosexuella män i Stockholm hade ett socialt nätverk med våningar på Östermalm som givna samlingspunkter, men de flesta i staden hade inte tillgång till dessa rum. Istället spelade stadens offentliga rum, som parker och urinkurar, en viktig roll för sexuella möten mellan män. Liknande förhållanden har påvisats i Göteborg och Umeå och detta bör ha gällt de flesta större svenska städer under perioden.⁹

I det ljuset är det inte förvånande att polisen i Stockholm var intresserad av att övervaka och försvåra homosexuella möten i det offentliga rummet. Jens pekar också i sin avhandling på att Stockholmspolisen hade en flera decennier lång tradition av att försöka försvåra samkönade sexuella möten mellan män genom att övervaka det urbana rummet.¹⁰ Liknande polisiära praktiker i form av vardagliga trakasserier är också belagda vad gäller förhållandena i Göteborg under 1950- och 1960-talen.¹¹

1950-talets bögskräck leder till homosexkommissionen

Den 8 mars 1950 publicerade Birger Sjödén ett rasande debattinlägg med titeln ”Den homosexuella prostitutionen” i *Dagens Nyheter*. Sjödén var föreståndare för Lövsta ungdomsvårdsskola och menade att många av de tvångsintagna ungdomarna han mötte var så kallade pojktoprostituerade. I texten målade Sjödén upp en mörk bild. Homosexuella män var enligt Sjödén en invasiv art som tilläts sprida sig till följd av avkriminaliseringen och en mer tillåtande attityd till homosexualitet i samhället. Dessa män sades ägna sig åt att förleda ungdomar på glid, med risk för att deras sexuella utveckling skulle snedvridas. Sjödén menade vidare att homosexuella män i Stockholm ingick i ett frimureri, med förgreningar in i statsapparaten, samt avslutade med att kräva skarpa åtgärder mot de som utnyttjade ynglingar sexuellt.¹²

Det är svårt att inte läsa Sjödéns artikel som en klagolåt över att homosexuella män ägnade sig åt sexuella möten i det offentliga rummet, eller ens existerade synligt i det urbana rummet. Samtidigt knöt också debattartikeln an till rädslor som låg till grund för den högre samtyckesåldern, samt till tidens stora moralpanik kring homosexuella män. Detta knöt an till stämningar i hela västvärlden, där rädslan för homosexuella som en sjukdom i samhällskroppen, en potentiellt subversiv politisk kraft och förledare av ungdomen var utbredd under 1950-talet.¹³ Sjödéns debattinlägg kan också kopplas till den så kallade Kejneaffären, där homofoba föreställningar spelade en viss roll.¹⁴

Som en direkt följd av debattinlägget kallade Stockholms överståthållare¹⁵ Johan Hagander ett stort antal representanter från civilsamhället, stadens sociala myndigheter och polisen till ett stort möte den 4 juli 1950. Vid mötet utbytte de olika deltagarna sina erfarenheter av att motverka ”homosexualitetens skadeverkningar” och diskuterade fortsatt samverkan i frågan. Mötet utmynnade i en konsensus kring behovet av fortsatta åtgärder och de närvarande tillsatte en arbetsgrupp för fortsatt arbete.¹⁶

I arbetsgruppen ingick förutom överståthållare Hagander, som var ordförande, barnavårdsdirektören vid Stockholms stad, en polisintendent, föreståndaren för Stockholms Stadsmission, kommandörkaptenen från flottbasen på Skeppsholmen samt Birger Sjödén. Gruppen begärde underlag från stadens förvaltningar och polisen. Bland annat producerade Barnavårdsnämnden en omfattande promemoria som presenterade psykoanalytiska, sexologiska och sociologiska förklaringsmodeller till homosexualitet och manlig prostitution, samt tecknade en utförlig profil av den typiska yngling som sålde sex. Polisen å sin sida levererade ett underlag där kunskap från framförallt ordningspolisens vaktdistrikt och kriminalpolisens sedlighetssektion samlades i en kartläggning av stadens urbana rum och statistik om handlagda fall av homosexuella kontakter där ena parten varit under 18 år. Baserat på dessa underlag föreslog arbetsgruppen en rad åtgärder kopplade till stadens sociala myndigheter, parkförvaltningen och polisen.¹⁷

De föreslagna åtgärderna beskrivs utförligt av Stig-Åke Petterson i *Bara bögförtrycket blomstrade*, och i denna artikel kommer jag därför fokusera på den polisiära övervakningen.¹⁸ Här föreslog Haganders arbetsgrupp en i sammanhanget ambitiös utbyggnad av polisens verksamhet. Enligt arbetsgruppens promemoria borde kriminalpolisen förstärkas med tio kriminalkonstaplar och en biträdande kommissarie.¹⁹

Stockholm och stadens polismakt

Som huvudstad hade Stockholm 1950 en unik administrativ relation till staten. Staden ingick inte i något län, utan hade istället en direkt representant för staten i form av Överståthållarämbetet som hade makt över vissa områden som i normalfallet var del av städernas lokala självstyre. Sedan instiftandet av ett modernt polisväsende på 1800-talet var polisen i resten av Sverige en kommunal angelägenhet. Till skillnad från resten av landet styrdes Stockholmspolisen genom ett slags dubbelkommando. Å ena sidan hade överståthållaren makt som polismästarens direkta överordnade. Å andra sidan utövade stadens politiker också makt genom

polisnämnden och – kanske framförallt – genom att stå för stor del av polisens finansiering.²⁰

Polisen i Stockholm var organiserad i två huvudsakliga delar, en civilklädd kriminalpolis och en uniformerad ordningspolis. Kriminalpolisen hade ansvar för allvarigare brott som krävde mer komplexa utredningar och var indelad i rotlar som utgjordes av ett antal sektioner som i sin tur hyste specialiserade grupper – kallade kommissioner – om typiskt sett tre kriminalkonstaplar. År 1952 bestod kriminalpolisen av 214 kriminalkonstaplar, som leddes av sju kommissarier och 45 överkonstaplar.²¹

Homosexkommissionens förhistoria

Den nybildade homosexkommissionen var på många sätt en formalisering av redan existerande praxis hos polisen. Inom ordningspolisen fanns en historia av mer eller mindre ordnad övervakning av vissa offentliga toaletter med syfte att ingripa mot homosexuella handlingar. Under det tidiga 1940-talet ledde övervakning av två platser till en rad gripanden. Den i inledningen nämnda urinoaren i Humlegården var tacksam eftersom den låg strategiskt placerad i stadens sexuella geografi och bekvämlighetsinrättningens konstruktion medgav att poliser kunde stå i ett angränsande rum och via en lucka osedda observera vad som hände i urinoaren. Vidare hittade förslagna konstaplar sätt att övervaka en urinoar på Yxmedsgränden i Gamla Stan. Via en intilliggande materialbod hade de fri sikt över urinoaren genom ett fönster. De återkommande gripandena av homosexuella män på dessa platser fick också polisen att be Stockholms stad att stänga dem, vilket skedde 1941 respektive 1943.²²

Denna typ av övervakning var i linje med polispraktiker från andra städer i Västeuropa eller Nordamerika.²³ När polisens praxis kom till dåvarande överståthållare Torsten Nothins²⁴ kännedom år 1944 ingrep han på ett sätt som skiljer ut Stockholm. I skrivelsen beskrev överståthållaren kort polisens dolda övervakning, begärde att polismästaren ”skyndsamt” skulle utreda om uppgifterna stämde samt – i

händelse att så var fallet – vidta åtgärder för att förändra polisens arbete. Dessutom gav överståthållaren polismyndigheten en, för återhållen myndighetsprosa, skarp tillrättavisning genom att:

”erinra därom, att polismyndigheten visserligen har skyldighet att låta beivra brott, där sådana blivit begångna, men att polismyndighetens främsta uppgift dock måste vara att så vitt möjligt, förhindra brottsliga handlingar. Detta kan icke ske genom en hemlig kontroll, vilken dessutom måste framstå såsom för myndigheterna ovärdig. I förevarande fall bör därför, i den mån kontroll över besökande anses påkallad, denna utövas öppet och på sådant sätt att ett brott ej sker.”²⁵

Nothins skarpa erinran förefaller ha gett effekt. Efter att ha gått igenom samtliga arkiverade utredningar av kriminell homosexualitet i Stockholm från perioden 1951 till 1953 kan jag konstatera att ingen utredning initierats genom dold övervakning. Samtidigt föreslog den arbetsgrupp som Hagander ledde en kraftig expansion av polisens övervakning. Denna övervakning skulle ske genom regelbunden patrullering av sex civilklädda kriminalkonstaplar i stadens centrala delar mellan klockan 22.00 och klockan 02.00.²⁶ Poliserna skulle patrullera i par på fastslagna turer på ett roterande schema över 33 dagar. Den typ av mer statisk dold övervakning som tidigare förekommit nämns inte, och förefaller svår att kombinera med patrulleringens mer rörliga natur. I arbetsgruppens förslag på åtgärder beskrivs patrullering av platser där polisen kände till att många unga män sålde sex som ett sätt att störa och försvåra sådana kontakter, vilket kan sägas vara i linje med tanken på övervakning som brottsprevention. Samtidigt framgår också tydligt att ett huvudsyfte med den tänkta patrulleringen var att ingripa mot och lagföra män som misstänktes för kriminell homosexualitet. Därmed kan förslaget till viss del sägas vara ett avsteg från den princip om öppen och brottsförebyggande kontroll Nothin beordrade åtta år tidigare.²⁷

För att ytterligare stärka polisens möjligheter att bekämpa homosexualiteten föreslog arbetsgruppen att de skulle skapa ett register över dömda, misstänkta och potentiella kriminellt homosexuella – det vill säga homosexuella män som kunde tänkas komma att ha sex med någon

under 18 år. Även om den promemoria som låg till grund för rekommendationen om register inleddes med att kort konstatera att det varken var möjligt eller önskvärt att registrera *alla* homosexuella män i Stockholm, så följde ett resonemang som mynnade ut i att de flesta homosexuella förr eller senare antagligen skulle komma att ha sex med någon under 18 år. Följaktligen inkluderades ett flertal kategorier av män i de som skulle registreras. Dömda inkluderades med självklarhet, så också de mot vilka det fanns en så konkret misstanke att en undersökning inletts. Men registret skulle också inkludera män som av enskilda polismän bedömts uppehålla sig för länge på specifika platser, som urinoaren i Humlegården. Vidare skulle också andra uppgifter som kom till polisens kännedom kunna utgöra grund för registrering. Exakt vad detta kunde vara för uppgifter lämnades förhållandevis öppet, men i praktiken kom polisen att i huvudsak använda spillinformation från andra utredningar, till exempel när homosexuella män utsatts för brott eller när unga män berättade att de sålt sex i samband med andra brottsutredningar. Slutligen inkluderades också män som sålde sex i registret.²⁸

Dessa så kallade pojktoprostituerade skapades som skyddsvärda offer i den större diskursen kring homosexkommissionen, men deras inkludering i registret skvallrar om att polisen kanske snarare drevs av ett begär att kontrollera hur sexuella minoriteter använde det urbana rummet än av en genuin omsorg om socialt utsatta unga män.

Ramarna för kommissionen

Överståthållare Hagander kunde i någon mån ange inriktning för polisens arbete. Förslaget om kraftig expansion av polismyndigheten kom också från polisen själv, där det går att följa en kedja av promemorior från ansvarig kriminalkommissarie, till kriminalpolisintendenten och vidare till polismästaren som samstämmt förde fram behovet av, minst, tio ytterligare tjänster. Möjligen kan den cyniskt lagda historikern här reflektera över om polismyndigheter ställda inför ett tryck att agera i någon fråga någonsin inte haft som svar att det behövs mer resurser.

I praktiken avgjordes dock polisens arbete av organisatoriska och ekonomiska faktorer. Det berodde på styrmodellen för polisen i Stockholm, där överståthållaren var chef men staden höll i pengarna. Följaktligen ställde överståthållaren en begäran om utökning till Stockholms stadskollegium (motsvarande dagens kommunstyrelse). Stadskollegiet gav sedan en särskilt tillsatt delegation av tjänstemän från berörda rotlar (motsvarande dagens förvaltningar) i uppgift att bereda ärendet.

Tjänstemannadelegationen inledde sitt yttrande med en kort genomgång av befintlig statistik från polisen rörande anmälningar om kriminell homosexualitet och konstaterade kort att ingen av dessa anmälningar var resultat av patrullerande polis. Detta var inte förvånande menade delegationen. En jämförelse med polisens åtgärder mot den heterosexuella kvinnliga prostitutionen, som reglerades via lösdriverilagen då varken att sälja eller köpa sex var olagligt i Sverige vid denna tidpunkt, gav vid handen att patrullverksamhet inte var särskilt effektiv. Slutligen konstaterade delegationen att en regelbunden patrullering inte skulle hindra den homosexuella prostitutionen nämnvärt då denna i huvudsak skedde bortom det offentliga rummet, via telefon, post eller tidningarnas kontaktsidor. I den mån patrullering skulle genomföras menade delegationen att den skulle ske inom ramen för ordningspolisens uppdrag att upprätthålla den allmänna ordningen. Kriminalpolisen skulle i stället ägna sig åt kvalificerat spanings och utredningsarbete. I ljuset av förväntade förändringar i lagstiftningen menade delegationen vidare att polisen kunde flytta tre tjänster, det vill säga en normal kommission, från lösdriversektionen till en nyinstiftad homosexkommission.²⁹

När det kom till det föreslagna registret intog tjänstemannadelegationen en minst sagt skeptisk hållning. De tillstod att ett register möjligen kunde underlätta polisens arbete, men menade samtidigt att ”förslaget ur flera synpunkter är ägnat att inge allvarliga betänkligheter”. Framförallt gällde detta förslaget att registrera personer som varken var dömda eller mot vilka det fanns skälig misstanke. Delegationen pekade, med rätta skulle det visa sig, på den stora risken att uppgifter av högst tvivelaktig art skulle föras in i registret. Vidare menade delegationen att en uppenbar risk var att ett så löst registreringsförfarande skulle leda till en ökning i utpressning av

homosexuella män. Under tiden innan avkriminaliseringen 1944 var också den dominerade diskursen kring så kallade pojkprostituerade att de var asociala halvkriminella ynglingar som utpressade respektabla homosexuella män de sålt sex till.³⁰

Ödet för dessa två förslag illustrerar tydligt det dubbla kommandot över polisen i Stockholm. Frågan om en utvidgning av antalet tjänster vid kriminalpolisen var ytterst en ekonomisk fråga. Så även om överståthållaren och polismästaren ville instifta en homosexkommission med en aktiv gatunärvaro fick de nöja sig med två flyttade tjänster och ett medgivande att gå utöver budget för en ytterligare tjänst. Frågan om register handlade däremot om polisens inre organisation. Här var maktförhållandena omvända och de invändningar stadens tjänstemän och styrande politiker reste mot förslaget föll platt. Faktum är att överståthållaren redan beordrat polisen att instifta ett register när frågan gick på remiss till Stockholms stadskollegium.

Kommissionen i praktiken

Homosexkommissionen inledde sitt egentliga arbete under våren 1952, och bestod av en överkonstapel och två kriminalkonstaplar. De arbetade i princip uteslutande med att utreda fall av kriminell homosexualitet. Fallen krävde vanligtvis ett omfattande utredningsarbete, ett exempel som lyftes fram i budgetäskandet från 1953 sägs ha inkluderat förhör med cirka 70 ynglingar utöver ett tvåsiffrigt antal misstänkta män. Vidare präglades arbetet av ständig personalbrist. Så snart kriminalpolisen behövde utreda ett brott som krävde större resurser lånades vanligen en eller två av kommissionens kriminalkonstaplar ut. Dessutom ersattes inte tjänsterna vid ledighet, vilket fick till följd att anmälningar hopade sig samtidigt som kommissionen ackumulerade en ansevärd mängd overtidstimmar.³¹

Läget fick polisen att återkommande begära tillskott för att utöka homosexkommissionen. Redan i mars 1953 skrev den tillförordnade kommissarien för sedlighetssektionen i sitt budgetunderlag att homosexkommissionen inte hann med sitt utredande arbete, och därmed

helt valt bort övervakning och andra former av brottsupptäckande arbete. Något brottsförebyggande arbete var det inte heller tal om. Baserat på läget målade han upp en bild av vad kommissionen skulle kunnat uträtta, om den bara utökades till åtminstone åtta heltidstjänster. Då kunde polisen arresteras, åtala och sedan kontinuerligt övervaka ”cirka 500 av de mest framträdande homosexuella männen”. Men, avslutade kommissarien något bittert, om ”inte samhället har råd att betala detta, så må väl utvecklingen ha sin gång”.³²

Vad ”samhället” hade råd med är så klart lite svårt att avgöra, men av källorna framgår tydligt att Stockholms stad inte bekostade kommissariens fantasi om övervakning och straff. Fram till år 1957 återkom nämligen samma begäran på ett utökande av homosexkommissionen i polisens årliga budgetäskande. Därefter upphörde kommissionen att användas som argument för en utökade kriminalpolis.³³

Samtidigt som homosexfarans slutade användas som argument började istället oro för ungdomens förvildning och en tilltagande ungdomsbrottslighet anföras. Men det är delvis en annan historia.

En närsynt och slumpmässig övervakning

I stark kontrast till den kontinuerliga och riktade övervakning som arbetsgruppen ledd av Hagander hade föreslagit kom alltså homosexkommissionen att ägna sig åt utredningsarbete. Den dagliga övervakningen av det offentliga rummet utfördes, precis som innan kommissionen instiftades, av ordningspolisen. Detta var inte en övervakning som specifikt riktade sig mot homosexuella mäns användning av det offentliga rummet, utan snarare en generell kontroll av staden för att reglera avvikande och oönskade personer. I den instruktion som styrde ordningspolisens arbete inkluderades dock homosexuella tillsammans med bland annat kvinnor som misstänktes sälja sex och unga som uppvisade antisociala beteenden. Här var den huvudsakliga inriktningen att söka reglera användningen av vissa platser i staden, till exempel Humlegården, som uppfattades som platser där män sökte sexuella möten med andra

män. Sådana platser sades vara en risk för den allmänna ordningen i det att de homosexuella männens sätt att använda dem drog till sig så kallade pojkprostituerade och lockade in fler unga män i prostitution.³⁴

Instruktionen förde med sig att polisen med viss regelmässighet stoppade män de misstänkte för att söka sex med andra män, avkrävde dessa en anledning till att de uppehöll sig på platsen samt legitimation. Exakt hur dessa möten gick till finns inte bevarat i arkiven. Vi kan misstänka att de knappast alltid var respektfyllda möten som strikt reglerades av lagstiftningens begränsningar av den enskilda polismannens befogenheter, givet vad vi vet om hur polisen generellt behandlar grupper kåren uppfattar som avskilda från den hederliga allmänheten och vad som framkommit i de fåtal muntliga historier som skrivits om svenska förhållanden under 1950-talet.³⁵ Vidare framgår det tydligt av instruktionen att inte enbart män som misstänktes för att vilja köpa sex skulle poliseras. Även minderåriga misstänkta så kallade pojkprostituerade pekades ut som en grupp som skulle övervakas och registreras. Registreringen genomfördes av de ingripande ordningspoliserna, som skrev en kort så kallad dagrapport som sedan skickades till homosexkommissionens register.

Registret finns inte kvar i Stockholmspolisens arkiv, och det mesta talar för att det är förstört. Spår av registret i form av dagrapporter och registerkort finns dock bevarade i PM skickade till polismästaren och i enskilda personakter. Av en dagrapport som bilades en promemoria som skickades till polismästaren 1950 kan vi få en uppfattning om hur dessa kunde se ut:

” NN, [...] blev den 1.8.1950 omhändertagen utanför bekvämlighetsinrättningen i Kungsgatan 20, därför att han på omkring en timmes tid minst sex gånger besökt bekvämlighetsinrättningen uppenbarligen i syfte att knyta homosexuell förbindelse med män, som besökte inrättningen”

Vi kan inte med säkerhet veta att just denna rapport är representativ, men kriminalpolisintendenten tycks ha resonerat så när han bifogade den. Av rapporten går det att utläsa tre viktiga aspekter av polisens praktiker för att övervaka det urbana rummet. För det första är det ingen tillfällighet att

just bekvämlighetsinrättningen på Kungsgatan nämns. Toaletten, som enligt polisens PM kallades för Högkvarteret, var en av ett tjugotal platser som konstruerades som särskilda tillhåll för homosexuella i polisens interna kunskapsproduktion.³⁶ För det andra identifierade och registrerade visserligen polisen den unga mannen, men de förefaller inte haft någon starkare anledning än att de observerat honom gå in och ut ur den offentliga toaletten. För den betraktande polismannen pekade uppenbarligen beteendet på att ynglingen sålde sex, men det går att föreställa sig andra anledningar till att någon behöver uppsöka en toalett ett flertal gånger på kort tid. Vidare antyder rapporten att polisen inte följt med in i pissoaren, och att övervakningen därmed förefaller ha begränsats till det offentliga rummet. För det tredje visar rapporten att polisens ökade fokus på homosexuella sexköpare, som motiverades med omsorg om de unga män som sades riskera att förledas in i homosexualitet, i praktiken ledde till något annat. Alla som misstänktes att vara del av den homosexuella sexhandeln, både de ynglingar som sålde sex och de äldre män som köpte, blev föremål för polisens reglerande tekniker.

Avslutande diskussion

Hur kan då polisens övervakning förstås? En uppenbar tolkning är att homosexkommissionen var ett uttryck för en tid då bara bögförtrycket blomstrade.³⁷ Denna tolkning går i takt med mycket av vad vi vet från tidigare forskning om 1950-talet som ett decennium präglad av en dominerande homofobi som kom till uttryck i politiska, kulturella och juridiska sammanhang. Av polisens arkivmaterial såväl som av muntliga historier framgår också med plågsam tydlighet hur polisen som myndighet samt enskilda ingripande polismän lät sitt arbete genomsyras av homofobi.

Samtidigt behöver vi vara varsamma inför en så tydlig berättelse. Den gifter sig lite för väl med en liberal framgångsberättelse om den svenska 1900-talshistorien. Berättar vi en historia av ständig utveckling i riktning mot tolerans riskerar vi att tappa den kritiska blicken på vår egen samtid, på maktförhållanden och historisk specificitet. Vidare döljer den enhetliga

berättelsen det förflutnas komplexitet och nyanser. Till exempel riskerar överståthållare Nothins order om en övervakning värdig myndigheten eller de budgetmässiga begräsningar styrande politikerna i Stockholms stad satte för polisen att försvinna.

En mer teoridrivna tolkning kan vara att koppla samman polisens övervakning med Michel Foucaults tankar om en disciplinär makt som är potentiellt ständigt närvarande, liksom den dolda övervakaren i Benthams föreslagna (men aldrig realiserade) panoptikon.³⁸ Metaforen panoptikon för att beskriva det moderna samhällets disciplinära mekanismer är spridd inom kritisk samhällsvetenskap och humaniora. Det är ingen slump att jag döpt projektet som denna text är skriven inom till just "Panoptikon i pissoaren". Här är jag i gott sällskap, till exempel har även Jens skrivit en text om övervakning och kontroll av homosexuella med Panoptikon i titeln.³⁹

Det finns mycket som talar för att homosexkommissionen var del av en disciplinär makt, där en tänkt effekt skulle vara att de homosexuella själva skulle reglera sitt beteende i rädsla för straff. Vidare är det mycket som talar för att polisens övervakning och reglerande tekniker bidrog till formerandet av en modern homosexualitet.⁴⁰ Samtidigt bör vi nog vara försiktiga med panoptikon som liknelse. Liknelsen är onekligen betydligt mer spridd än de fåtal system som konstruerades som faktiskt erbjöd den totala övervakning Benthams panoptikon förutsatte. I panoptikons ställe bör vi använda mer varsamma liknelser som tar hänsyn till historiska kontexter och lyfter fram de oftast mycket närvarande möjligheter att dra sig undan statens övervakande öga. Kanske bör vi tala om ett slags närsynt och slumpmässig, snarare än allseende, makt.⁴¹

Bilden av en närsynt och slumpmässig övervakning stärks ytterligare av frånvaron av praktiker som beskrivs i tidigare forskning för andra delar av västvärlden, samt Stockholm under en tidigare period. Efter avkriminaliseringen förefaller Stockholmspolisen inte ha bedrivit dold övervakning för att fånga män i sexakten, med syfte att sedan lagföra dem. I kontrast till detta skrev homosexkommissionen in sig i en annan sorts övervakning – den som bedrevs mer eller mindre öppet i syfte att avskräcka från brott och i förlängning även vissa grupper användning av det urbana rummet. Detta är självfallet också en form av disciplinär makt, med det

uttalade syftet att önskvärda beteenden skulle internaliseras av de övervakade, men samtidigt långt från panoptikons allseende öga. Därmed vill jag argumentera för att polisens övervakning inte i första hand handlade om de homosexuella, utan om det urbana rummet som sådant. Försöken att reglera användningen så att oönskade element, i detta fall homosexuella män som köpte sex (och i förlängningen även unga män som sålde sex), drevs bort skar självfallet en samtida diskurs om homosexualitet som hotande fiendebild, men kan också förstås som del av en strävan att skapa ett produktivt, harmlöst och sterilt urbant rum.⁴²

Slutnoter

- ¹ Jens Rydström, *Sinners and Citizens: Bestiality and Homosexuality in Sweden, 1880–1950* (Chicago: University of Chicago Press, 2003).
- ² Resultaten av det projektet redovisas i Martin Ericsson och Andrés Brink Pinto, *Den bråkiga staden: Ungdomsupplopp och ungdomspolitik i efterkrigstidens Stockholm* (Stockholm: Stockholmia, 2019).
- ³ SOU 1935:68; Andrés Brink Pinto, ”Emancipatorisk heteronormativitet: att försvara sexualupplysning mot sedlighetsåtal”, i *Historieforskning på nya vägar*, red. Klas-Göran Karlsson, Eva Helen Ulvros och Ulf Zander (Lund: Nordic Academic Press, 2006); Jens Rydström, “Sweden 1864–1978: Beasts and beauties”, i *Criminally Queer: Homosexuality and Criminal Law in Scandinavia 1842–1999*, red. Jens Rydström och Kati Mustola (Amsterdam: Aksant, 2007), 185–193.
- ⁴ Rydström, ”Sweden 1864–1978”, 183–187.
- ⁵ Se till exempel Matt Houlbrook, *Queer London: Perils and Pleasures in the Sexual Metropolis, 1918–1957* (Chicago: University of Chicago Press, 2005); David S. Churchill, “Mother Goose’s Map: Tabloid Geographies and Gay Male Experience in 1950s Toronto”, *Journal of Urban History* 30, nr 6 (2004); Alan Hunt, “Regulating Heterosocial Space: Sexual Politics in the Early Twentieth Century”, *Journal of Historical Sociology* 15, nr 1 (2002); Phil Hubbard, “Queering the City: Homosociality and Homosexuality in the Modern Metropolis”, *Journal of Urban History* 33, nr 2 (2007).
- ⁶ Anna Lvovsky, “Cruising in Plain View: Clandestine Surveillance and the Unique Insights of Antihomosexual Policing”, *Journal of Urban History* 46, nr 5 (2020).
- ⁷ Gert Hekma, “Queer Amsterdam 1945–2010”, i *Queer Cities, Queer Cultures: Europe Since 1945*, red. Matt Cook och Jennifer V. Evans (London: Bloomsbury, 2014); Frank Mort, “Mapping Sexual London: The Wolfenden Committee on Homosexual Offences and Prostitution 1954–57”, *New Formations: Sexual Geographies* 37, nr 1 (1999); Peter Edelberg, “The Long Sexual Revolution: The Police and the New Gay Man”, i *Sexual Revolutions*, red. Gert Hekma och Alain Giami (London: Palgrave Macmillan, 2014).
- ⁸ Anna Lvovsky, *Vice Patrol: Cops, Courts, and the Struggle over Urban Gay Life Before Stonewall* (Chicago: University of Chicago Press, 2021); Lillian

Faderman och Stuart Timmons, *Gay L.A. A History of Sexual Outlaws, Power Politics, and Lipstick Lesbians* (New York: Basic Books, 2006).

- ⁹ Göran Söderström, ”Homosexuella i vardagslivet”, i *Sympatiens hemlighetsfulla makt. Stockholms homosexuella 1860–1960*, red. Fredrik Silverstolpe och Göran Söderström (Stockholm: Stockholmia, 1999); Margareta Lindholm och Arne Nilsson, *En annan stad: Kvinnligt och manligt homoliv 1950–1980* (Stockholm: Alfabet, 2002); Svante Norrhem, *Den hotfulla kärleken: Homosexualitet och vanlighetens betydelse* (Stockholm: Carlsson, 2001).
- ¹⁰ Rydström, *Sinners and Citizens*.
- ¹¹ Lindholm och Nilsson, *En annan stad*.
- ¹² Birger Sjöden, ”Den homosexuella prostitutionen”, *Dagens nyheter*, 8 mars 1950, 6.
- ¹³ Se tex Wannas Dupont, ”The Two-Faced Fifties: Homosexuality and Penal Policy in the International Forensic Community, 1945–1965”, *Journal of the History of Sexuality* 28, nr 3 (2019); Houlbrook, *Queer London*; David K. Johnson, *The Lavender Scare: The Cold War Persecution of Gays and Lesbians in the Federal Government* (Chicago: University of Chicago Press, 2004).
- ¹⁴ Göran Söderström, ”Affären Kejne”, i *Sympatiens hemlighetsfulla makt: Stockholms homosexuella 1860–1960*, red. Fredrik Silverstolpe och Göran Söderström (Stockholm: Stockholmia, 1999), 421–443.
- ¹⁵ Överståthållaren var statens högsta representant i Stockholm, och motsvarade en landshövding.
- ¹⁶ Utdrag av protokollet, 4 juli 1950, vol. 1456, Handlingar till huvuddiarier (E2), Kommunstyrelsen Stadskansliet 1920–2000 (0566B), Stockholms stadsarkiv (SSA); Utdrag av protokollet, 22 juni 1950, vol. 106, Handlingar till polismästarens diarié (F2A), Stockholms polismästares expedition (0067B), SSA; Brev till polismästaren, 22 juni 1950, vol. 107, F2A, 0067B, SSA; P.M. med anledning av skrivelse från överståthållarämbetet om åtgärder för att motverka homosexualitetens skadeverkningar, 22 november 1951, vol. 1456, E2, 0566B, SSA.
- ¹⁷ Bilaga A, Promemoria angående åtgärder mot homosexualitetens skadeverkningar, 22 november 1950, vol. 1456, E2, 0566B, SSA.
- ¹⁸ Se Stig-Åke Petterson, *Bara bögförtrycket blomstrade: Samhällets åtgärder mot den s.k. kriminella homosexualiteten i Stockholm under 1950-talet* (Stockholm: Rosa Rummet, 1983).

-
- ¹⁹ Bilaga A, Promemoria angående åtgärder mot homosexualitetens skadeverkningar, 22 november 1950, vol. 1456, E2, 0566B, SSA.
- ²⁰ Björn Furuhausen, ”The Police as a Municipal or State Agency”, *Nordisk politiforskning* 4, nr 2 (2017), 121–137.
- ²¹ *Stockholms kommunalkalender 1952* (Stockholm: Stockholms stadsledningskontor, 1952).
- ²² Thomas Wimark, ”Stadsparken: Humlegården som homosexuell skådeplats”, i *Bakom stadens kulisser: Rum i Stockholms historia*, Karin Carlsson & Rebecka Lennartsson (Stockholm: Stockholmia, 2021); V.P.M. till Herr Kriminalpolisintendenten med bilagor, 30 mars 1944, vol. 56, F2A, 0067B, SSA.
- ²³ Se t.ex. Peter Edelberg, *Storbyen Traekker: Homoseksualitet og pornografi i Danmark 1945–1976* (PhD diss., Köpenhamns universitet, 2011), 188–192; Lvovsky, ”Cruising in Plain View”.
- ²⁴ Nothin tjänstgjorde som överståthållare 1933–1949.
- ²⁵ Brev till polismästaren, 22 mars 1944, Box 56, F2A, 0067B, SSA.
- ²⁶ Bilaga A, Promemoria angående åtgärder mot homosexualitetens skadeverkningar, 22 november 1950, vol. 1456, E2, 0566B, SSA.
- ²⁷ Bilaga A, Promemoria angående åtgärder mot homosexualitetens skadeverkningar, 22 november 1950, vol. 1456, E2, 0566B, SSA.
- ²⁸ P.M. till Kriminalpolisintendenten, 29 juli 1950, vol. 108, F2A, 0067B, SSA; Förslag till order, 4 september 1950, vol. 108, F2A, 0067B, SSA.
- ²⁹ Utdrag ur protokoll, hållet vid drätselnämndens sammanträde, 18 september 1951, vol. 1456, E2, 0566B, SSA; PM angiven av särskilda delegerade från finans-, fastighets, stads-, byggnads- och socialrotlarna med anledning av förslag till åtgärder för motverkande av homosexualitetens skadeverkningar, 15 juni 1951, vol. 1456, E2, 0566B, SSA; PM med anledning av skrivelse från överståthållarämbetet om åtgärder för att motverka homosexualitetens skadeverkningar, 22 november 1951, vol. 1456, E2, 0566B, SSA.
- ³⁰ PM angiven av särskilda delegerade från finans-, fastighets, stads-, byggnads- och socialrotlarna med anledning av förslag till åtgärder för motverkande av homosexualitetens skadeverkningar, 15 juni 1951, vol. 1456, E2, 0566B, SSA.
- ³¹ Hemställan om anslag för en överkonstapel och två kriminalkonstaplar för handläggning av homosex.mål., 24 januari 1953, vol. B:III:b 1953, Krim., PSA; V.P.M. till Herr Kriminalpolisintendenten, 22 januari 1953, vol. B:III:b

-
- 1953, Krim., PSA; Åtgärder för motverkande av homosexualitetens skadeverkningar, 19 mars 1953, vol. B:III:b 1953, Krim., PSA.
- ³² VPM till Herr Kriminalpolisintendenten, 16 mars 1953, vol. B:III:b 1953, Krim., PSA.
- ³³ Förstärkning vid kim.avd., 3 September 1953, vol. B:III:b 1953, Krim., PSA; Erforderlig personalförstärkning vid krim. under år 1955, 23 januari 1954, vol. B:III:b 1954, Krim., PSA; Erforderlig personalförstärkning vid krim. avd. för år 1957, 24 januari 1956, vol. B:III:b 1956, Krim., PSA; Statförslag, 28 januari 1957, vol. B:III:b 1957, Krim., PSA.
- ³⁴ Bilaga 1, Aktnummer 1034/1964, vol. 1437, Akter i avgjorda mål (F1), Justitieombudsmannen 1810–1990 (01), Riksdagens ombudsmän och revisorer 1809 (623), Riksarkivet (RA); Skrivelse till polismästaren, 25 november 1964, 1034/1964, 1437, F1, 01, 623, RA.
- ³⁵ Jämför med Rolf Granér, *Patrullerande polisens yrkeskultur* (PhD diss., Lunds universitet, 2004); Norrhem, *Den hotfulla kärleken*; Lindholm och Nilsson, *En annan stad*.
- ³⁶ P.M. till Kriminalkommissarie Klas Larsson, 17 juli 1951, vol. B:III:b 1951, Krim., PSA.
- ³⁷ Petterson, *Bara bögförtrycket blomstrade*.
- ³⁸ Michel Foucault, *Övervakning och straff: Fängelsets födelse*, övers. C G Bjurström (Lund: Arkiv, 2003).
- ³⁹ Jens Rydström, ”Panoptikon: övervakning och kontroll av manlig homosexualitet i Sverige på 1930- och 1940-talen”, i *Seklernas sex: bidrag till sexualitetens historia*, red. Åsa Bergenheim och Lena Lennerhed (Stockholm: Carlsson, 1997).
- ⁴⁰ Edelberg, *Storbyen Traekker*.
- ⁴¹ Chris Otter, *The Victorian Eye: A Political History of Light and Vision in Britain, 1800–1910* (Chicago: University of Chicago Press, 2008); Zachary Whyte, ”Enter the Myopticon: Uncertain surveillance in the Danish asylum system”, *Anthropology today* 27, nr 3 (2011).
- ⁴² Jämför med Phil Hubbard, ”Cleansing the metropolis: Sex Work and the Politics of Zero Tolerance”, *Urban Studies* 41, nr 9 (2004); Don Mitchell, *Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space* (London: Guildford Press, 2003); Grant Anderson, ”Why can’t they meet in bars and clubs like normal people?”. The protective state and bioregulating gay public sex spaces”, *Social & Cultural Geography* 19, nr 6 (2017); John P. Catungal

och Eugene J. McCann, "Governing sexuality and park space. Acts of regulation in Vancouver, BC", *Social & Cultural Geography* 11, nr 1 (2010); Ian R. Cook och Mary Whowell, "Visibility and the Policing of Public Space", *Geography Compass* 5, nr 8 (2011).

Andrés Brink Pinto är docent i historia, verksam som forskare vid den genusvetenskapliga institutionen Lunds universitet. En stor del av hans forskning behandlar konflikter om stadsrummet, hur det ska brukas och vem som har rätt till stadens rum. Hans pågående forskningsprojekt undersöker polisiär styrning av homosexuellt liv i Stockholm 1944–1968. Bland hans senaste publikationer ingår artikeln "Public Toilets for Women. How female municipal councillors expanded the right to the city in Sweden, c. 1910–1925", *Women's History Review* 31, nr 3 (2022), författad tillsammans med Malin Arvidsson, samt monografin *Den bråkiga staden. Ungdomsupplopp och ungdomspolitik i efterkrigstidens Stockholm* (Stockholmia 2019), författad tillsammans med Martin Ericsson.